

5. Петров В. Лист-рецензія д-ра В.П. Петрова // Гуменна Докія. Велике цабе. – Нью-Йорк: УВАН, 1952. – С. 145-148.
6. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора / К. Сосенко. – К.: СІНТО, 1999. – 343 с.
7. Сумцов М. Научное изучение колядок и щедривок / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1885. – Т. 2. – 804 с.
8. Франко І. Що таке поезія? Передмова до зб. «Вибір декламацій для руських селян і міщан. – Львів. – 1902. – С. 10–11.
9. Шухевич В. Гуцульщина // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. 7.: Гуцульщина. Ч. 4. – Львів: Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1904. – 272 с.

Alla Gocalyuk

Traditions in ceremonies of the Carpathian Hutsuls as an attribute of cultural and social identity

This article argues that the era of globalization has not only many benefits and opportunities, but also threats and dangers - in particular, the tendency to unify all spheres of public life. This leads to a leveling of cultural identity. The ethno-national rites and traditions serve as an effective grounding of such threats that have been performing important ideological and educational functions for centuries.

Keywords: traditions, rituals, identity, tendencies, influencing factors, ideological orientations.

Алла Гоцалюк

Традиции в обрядах гуцулов карпатского региона как атрибут социокультурной идентичности

В статье утверждается, что эпоха глобализации содержит не только немало преимуществ и возможностей, но и угроз и опасностей – в частности, тенденцию к унификации всех сфер общественной жизни. Это приводит к нивелированию культурной идентичности. Подчеркивается, что эффективным предохранителем таких опасностей служит этнонациональная обрядность и традиции, которые на протяжении веков выполняют важную мировоззренческую, просветительскую и воспитательную функции.

Ключевые слова: традиции, обряды, идентичность, тенденции, факторы влияния, мировоззренческие ориентиры.

Надійшла до редакції 3.02.2014 р.

УДК 316.74:2

© Віталій Докаш
© Ірина Моргоч
(Чернівці)

РЕЛІГІЯ ЯК ФАКТОР ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються наукові підходи, присвячені розгляду теоретичних концепцій щодо вивчення релігійності; її термінологічного витлумачення, співвідношення понять "релігія" та "релігійність", визначення структурних компонентів, показників і критеріїв, за допомогою яких аналізується роль релігії як ідентифікатора особи до автохтонного етносу. Досліджується стан і особливості вияву різних форм релігійності в умовах глобалізації та інкультурації українського суспільства.

Ключові слова: релігійність, духовність, релігійне світорозуміння, іморталізація релігійного світорозуміння, інкультурація, етикетизація релігії, секуляризація, ідентифікація, глобалізація.

Актуальність даної проблематики полягає в тому, що формуванню ідентичності людини у наш час приділяється значна увага. Це важливий і одночасно складний процес, що охоплює усі сфери життєдіяльності особистості, утворює між ними стійкий взаємозв'язок. Ідентифікація дозволяє людині гармонійно влитися до певної спільноти, відчути себе її частиною, сформувати почуття відповідальності перед нею. Тому кожен індивід обов'язково проходить цей процес задля визначення й досягнення завдань, які ставить перед собою. Українське суспільство у цьому плані переживає неабияку складність. Багатовікова розірваність його як етносу, культурний вплив сусідніх держав, обмеженість розвитку власної культури негативно позначилися на становленні його як нації. Це добре простежується в сучасних умовах державотворення та виступає гальмом у розвитку і процвітанні України. Розвиток українського суспільства, як демократичної, відкритої системи, що долає ідеологічні штампи минулого, значною мірою залежить від глибини теоретичного осмислення явищ і процесів його багатогранної, різновекторної, суперечливої реальності, в тому числі й духовної. Одним із виразників останньої є релігія як суспільно-історичне явище і релігійність як опредмечення, об'єктивізація цього надіндивідуального феномена в свідомості, поведінці, способі життя окремих індивідів, які входять до певних релігійних спільнот. Релігійність, на відміну від самої релігії в її певному конфесійному визначенні, будучи складним, багатосистемним, поліфункціональним і динамічним феноменом, зазнає постійних трансформацій як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях. Тому і потребуються виявлення, аналіз і систематизація детермінант, що зумовлюють і впливають на зазначені процеси. Власне це і визначає **мету** нашого дослідження.

Означена мета визначає наступні **завдання**:

1. Аналіз основних наукових підходів щодо розуміння ролі релігії як форми ідентифікації особи до соціального простору.
2. Розкриття суті та специфіки територіальної, історичної, національної, релігійної, мовної, політичної ідентифікації та ролі в цьому релігійного фактора.
3. Визначення основних проблем ідентифікації сучасного українського суспільства.
4. Дослідження стану релігійності українського суспільства в умовах його глобалізації та інкультурації, впливу змін, що відбуваються в релігійному просторі на процеси ідентифікації.

Ступінь наукової розробки проблеми. Ідентифікацію, як приналежність до соціальних, культурних, професійних, етнічних, конфесійних спільнот, формування самототожності індивідів, досліджувалась Р. Ароном, П. Бурдьє, М. Вебером, Т. Вебленом, Р. Блаунер, Е. Гідденсом, М. Джіласом, О. Дубченко, Т. Заславською, Е. Дюркгеймом, Р. Дарендорфом, К. Дейвісом, В. Ігнатовим, С. Климовою, Ч. Кулі, К. Марксом, Р. Мертоном, Дж. Мідом, О. Шкаратаном. У роботах цих авторів осмислена, з різних позицій, загальна логіка процесу ідентифікації особи через релігію, його компоненти і чинники, вплив на соціалізацію особистості та її становлення в суспільстві.

Основний виклад матеріалу. Формування ідентичності українського суспільства – складний та водночас важливий процес. Він завжди був провідним у національно-визвольному русі, боротьбі за відродження української державності. Його торкалися Б. Хмельницький та В. Винниченко, М. Костомаров та М. Максимович. Він не втратив своєї актуальності й після проголошення незалежності України. Вікова розірваність українців, як етносу, супроводжувана міжконфесійним та мовним протистоянням, мала негативний вплив на формування їх як нації. Проблеми самовизначення українців Півночі й Півдня, Сходу і Заходу до цього часу зумовлюють існування різних рівнів та видів ідентичності: національної, політичної, релігійної, історичної, культурної, мовної, територіальної, взаємозв'язок між якими й утворює той комплекс вимог, якому має відповідати суспільство. Зауважимо, що релігія як історичний архетип через систему норм, цінностей, які формують звичаї, традиції та менталітет народу, є основним чинником ідентифікації особи до соціуму. Щоправда, релігійність сучасного українського суспільства, як духовний феномен, характеризується неоднорідністю, незавершеністю, неоднозначністю, поліфункціональністю, багатоконфесійністю (при

домінуванні християнської традиції) та дисгармонійністю між кількісним піднесенням і невідповідним якісним наповненням. Релігійне світорозуміння, світовідчуття і світоставлення сучасного віруючого еволюціонує в бік абстрактизації і розмитості ідеї надприродного, етизації й етикетизації релігії, іморталізації релігійного світорозуміння, активного розвитку позаконфесійної і позацерковної релігійності, детрадиціоналізації релігійних постулатів, релігійного пристосовництва тощо. Феном громадянської релігії, який виник в постмодерну епоху, демократизує суспільство, але в той же час негативно впливає на процеси ідентифікації.

На даний момент, у соціології релігії відсутній цілісний погляд на релігійність як багатовимірний духовний феномен, як елемент загальної соціально-культурної системи, не розроблено загальноприйнятої системи критеріїв визначення релігійності, недостатньо операционалізовані окремі з них, що можливо зробити лише узгоджуючи та взаємодоповнюючи наявні наукові підходи і напрями до вивчення релігійності, здобутки теоретичної та практичної соціологічної і релігієзнавчої наук [10, с.116-117]. Якщо спробувати скласти соціально-демографічний портрет сучасного віруючого громадянина України то він є достатньо мозаїчним: рівень релігійності серед жінок вищий, ніж серед чоловіків (75% і 57%); в осіб літнього віку 50 років і старших (62% і 73% відповідно); тих, хто має неповну середню освіту (76%) мешканців сіл і невеликих містечок та Заходу України (71% і 65% відповідно); це і незначний ступінь сімейного релігійного виховання (34%). Відтак міцнішими є релігійні ідентитети серед тих віруючих, які інтегрували релігійні цінності та норми на етапі первинної соціалізації і в соціорелігійному просторі України ця тенденція має більш глибоке коріння на Заході (86%), дещо слабша вона на Півночі та в Центрі. Тоді як механізм набуття релігійності, засвоєння норм і цінностей на Сході та Півдні (59%), як правило, діє у процесі вторинної соціалізації і має ритуальний характер у поєднанні з легально-раціональною мотивацією, тому тут і кількість віруючих людей згідно з їхньою самоідентифікацією є найменшою. Важливим ідентифікатором є конфесійна належність: релігійно найактивнішими і найсвідомішими є особи, до прикладу, які ідентифікують себе з протестантами, католиками, новітніми релігіями [9, с.15]. Слід мати на увазі, що при відсутності чіткої системи типу, форми та рівня релігійності населення країни, практично неможливо визначити можливості релігії виконувати ідентифікаційну функцію. Як ми думаємо, тут слід враховувати, у першу чергу, соціально-демографічні характеристики релігійності, оскільки такі індикатори як вік, стать, професія та освіта, включення у різні форми культової та позакультової діяльності, участь в житті релігійного співтовариства, орієнтація на релігійні цінності, по-різному визначають відношення людей до звичаїв, традицій, культури та менталітету автохтонного етносу. Як свідчать дослідження, саме через них ми можемо побачити форми включення релігії в ідентифікаційні процеси, а відповідно рівень дотичності до цього кожної конфесії.

У сучасному українському суспільстві можна виокремити принаймні два, принципово відмінних між собою типи релігійності (і відповідно типи носіїв цієї релігійності) – масова і воцерковлена [12]. Перша з них характеризується низьким ступенем і поверховістю релігійних переконань, недостатньою силою релігійної віри, слабкою інтенсивністю релігійних почуттів та переживань, неактивною та неусвідомленою релігійною діяльністю, повільним засвоєнням релігійних ідей, норм і цінностей, яскраво вираженою ритуалістичністю, конформізмом, декларативністю. Її ще можна назвати позаконфесійною, вона відповідає трансформаційним процесам у суспільстві. На думку В.Єленського, це масштабні вияви релігійності, суголосної сучасній індивідуалістичній культурі, яка фокусується більше на персональних запитах, ніж на пасивному використанні ритуалів та повторюванні вслід за церквою ортодоксальних істин [5, с.166]. Друга вирізняється цілісністю, вираженістю, ґрунтовністю релігійних переконань та їх максимальною відповідністю конкретним релігійним віруванням, вимогливістю до виконання релігійних практик з усвідомленням їх самоцінності, залученістю до релігійних організацій, участю в соціальній, просвітницькій, благодійницькій та іншій діяльності релігійних громад. Саме такий тип релігійності є основним ідентифікатором особистості.

На наш погляд, основними рисами сучасної релігійності є суперечливий дуалізм, що проявляється, з одного боку, в її відкритості, адогматичності, демократичності, синкретизмі,

толерантності, лояльності, приватизації тощо, а з іншого – у духовній ентропії, еклектиці, невизначеності, фрагментарності, популізмі, конформізмі, обрядовістві, прагматизації тощо.

Релігійність є динамічною, багатоструктурною і багаторівневою системою, основними складовими або компонентами якої виступає віроповчальна (релігійне світорозуміння), соціально-психологічна (релігійне світовідчуття) та обрядово-побутова (релігійне світоставлення) релігійність, що тісно взаємопов'язані і взаємодіють. Під релігійністю, в даному випадку, розуміється: ознака віруючої людини та громади, суспільства; головна характеристика епохи чи людини; певний стан індивідуальної та суспільної свідомості тощо [2, с.56]. Зауважимо, що за своєю суттю релігійність є проявом суб'єкта, в ролі якого постає людина (індивід, група, колектив, нація, певне суспільство, людство), в ній (релігійності) втілюється і через неї об'єктивується релігія, у певний історичний проміжок часу. Поняття сучасної релігійності розуміється як наявність і прояв вірувального ставлення сучасної людини до надприродного: Бога, Вищої сили, Космічного розуму, Всесвітньої енергії тощо. В сучасній релігійності можна виділити два її види: відтворена-традиційна і творена – модерна або новітня. Такий розподіл не є абсолютним, оскільки традиційним релігіям властиві певні риси модернізації, так само як і новітні релігії досить часто синкретично поєднують у собі ідеї однієї чи кількох світових релігій.

Глобалізація, яка породжує акультурацію (зміну системи цінностей та ідентичностей), приводить до зміни типу та форми релігійності, формуючи такий феномен як постмодерну релігію. Завдяки цим впливам діти відмовляються наслідувати релігію батьків, що заторможує ідентифікаційну функцію релігії. Це можна визначити за такими індикаторами як рівень релігійного виховання, ролі релігії як життєвої цінності та морального авторитету, адаптації релігії до сучасності. До прикладу, 29% опитаних заявили, що релігія є непристосованою до потреб сучасної людини. В останні роки у віруючих виникає сумнів і щодо збереження інтеграційної функції Церкви, оскільки лише 50% опитаних визначають Церкву як моральний авторитет [9, с.22-24]. Характерно, що релігійність не посідає перших позицій і в переліку важливих якостей, що їх слід виховувати у дітей в сім'ї. Як свідчать дослідження, упродовж 2000-2013 рр. перелік життєвих цінностей, які слід виховувати у дітей залишається незмінним. Перші три позиції посідають працелюбність (78%), почуття відповідальності (68%) і толерантності та поваги до інших (59%). Релігія в 2013 р. посідала лише дев'яту – десятю позиції. Примітно, що серед віруючих лише 21% відзначили релігійність як найбільш важливу якість, яку слід виховувати у сім'ї [9, с.18]. Серед 17 важливих показників релігія сьогодні займає лише 12-е місце, поступаючись сім'ї, чесності і порядності, матеріальній забезпеченості, взаємопорозумінню з іншими людьми, друзями і знайомими, щирим коханням, роботою, культурним відпочинком, вільним часом, хобі, успіхом у суспільстві [9, с.21].

Під відтвореною релігійністю розуміється, абстрагуючись від глибини віри, вірувальне ставлення до ідей, сутнісних основ традиційних для України релігій – християнства, іудаїзму та ісламу, але в першу чергу Православ'я, Римо- та Греко-католицизму, протестантизму, які сьогодні переживають своє відродження й зміцнення позицій. Носіями твореної релігійності є прихильники новітніх релігійних течій, що сформувалися переважно у другій половині ХХ ст. на основі певної релігійної традиції, але в її модерновій інтерпретації, на синкретичному поєднанні елементів віровчень різних релігійних традицій, або на еклектиці ідей традиційних релігій з науковими чи фізично-терапевтичними (крім неоязичництва) концептами. Своєрідним різновидом новітньої релігійності є поєднання у свідомості людини різних смислотворчих парадигм: філософської, релігійної (як традиційної, так і новітньої), наукової та інших без залученості до будь-якої релігійної організації чи, навпаки, належності відразу до декількох, з основною метою – додати сенсу власному існуванню в сучасному бутті [3, с.11-13].

Хоча релігія є консервативним інститутом, для якого традиція відіграє досить вагоме значення, однак, за А. Колодним, якщо релігія залишається незмінною при глибоких суспільних трансформаціях, то відбувається відчуженість релігії від того, чим живуть люди, від їх реальних інтересів і запитів. Як результат, вважає американський соціолог П. Бергер, сучасна людина звільняється від тягара традицій, вимогою часу стає така її діяльність, яка

ґрунтується на вільному виборі. Якщо ж говорити про сучасне богошукацтво, яке сьогодні є достатньо розповсюдженими, то тут можемо погодитись з П. Бергером, що молодь, наприклад, з багатьох релігійних традицій і культур віддає перевагу тому, що стає для неї справою власного вибору і переконання. Це власне добре вписується і в теорію раціонального вибору. Можна також нагадати, що інший соціолог – Т. Лукман відзначив, що при занепаді «церковно-орієнтованої релігії» позацерковна релігійність може зберігатися і навіть зростати. Вчений дійшов висновку, що під дією соціальних змін відбувається не занепад релігії, а лише змінюються форми вияву релігійності, з'являється приватний тип релігії, який синкретично поєднує елементи традиційного християнства з іншими релігійними традиціями [6, с.440]. Приватизована, персоніфікована та індивідуалізована релігійність в українському середовищі є явищем достатньо розповсюдженим, оскільки дозволяє сучасній особистості за рахунок синкретизації, по-перше, звільнитись від посередництва церкви; по-друге, створити власну релігію та власного бога, як і синтезовану систему цінностей.

Сучасна постмодерна релігійність, на заувагу В. Єленського, означає конструювання та реконструювання позацерковних «дифузних» виявів релігії, де вигадливо поєднуються набори цінностей, символів, звичаїв і поведінкових норм [13]. Підкреслимо, що серед теорій вивчення релігії й релігійності 90-х рр. ХХ ст., як механізмів ідентифікації, розглядаються теорії раціонального вибору, секуляризації і глобалізації релігії, які зауважують про зниження ролі ідентифікаційної функції релігії в постмодерну епоху. Зазначимо, що у нестабільному сучасному суспільстві, яке зазнає постійних, ідеологічних, економічних, політичних, культурних, етичних та інших змін, де важко знайти своє місце й особисту значущість у соціумі, певна частина людей перебуває у перманентному стані депривації, а відтак посилюється увага до релігії, яка реалізується у двох взаємодоповнюючих тенденціях: 1) повернення до ортодоксального віровчення, відновлення усталених релігійних традицій; 2) пошук нових цінностей, духовних орієнтирів, нових ідеалів через потяг до таємничого, трансцендентного, нетрадиційного [8, с.284].

Виходячи з ідеї А. Колодного щодо вирізнення детермінант нетрадиційних релігійних рухів як наднаціональних культур, пропонується під детермінантами сучасної релігійності розуміти, по-перше, явища, які виконують функцію підґрунтя, основного принципу, передумови як можливості для появи і творення сучасної модерної релігійності; по-друге обов'язкові фактори, що при взаємодії з національними умовами створюють сучасну релігійність як наслідок свого існування або виникнення – причини. Тут можна погодитися з професором А. Колодним, що за теперішнього часу характерне формування нових синкретичних ментальних структур, в яких поєднуються елементи різних форм і типів свідомості. На його думку, сьогодні твориться нова соціальна і духовна реальність, благодатна плюралістичному співіснуванню релігійних систем, прарелігійних (зокрема язичницьких) поглядів, які раніше перебували у більш-менш замкнутому стані, зумовленому «закритістю» різних національно-культурних регіонів [6, с.437]. У даному випадку тут праукраїнська релігія, як частина Українського Православ'я, виступає тим архетипом, який є ідентифікатором автохтонного етносу. Щодо взаємозалежності глобалізації й ідентифікації через релігію, то вона (залежність), на думку А. Колодного, є неоднозначною. Новітня глобалізація через акультурацію супроводжується підвищеною увагою до релігії, яка, щоправда, представляє собою іншу культуру. Всі попередні передбачення про смерть Бога, вважає науковець, поступове відмирання релігії, неминучу й цілковиту секуляризацію світу не справдилися. Релігія дедалі стає повноправним учасником суспільного дискурсу, хоча й представляє дещо іншу систему цінностей. Тут, на думку дослідників, релігія, з одного боку, виносить складні світоглядні системи понад національні бар'єри, чим спричиняє формування «загальносвітової» ідентичності, а з другого локалізує універсальні релігійні ідеї, інкультурує їх у місцевий контекст, як результат, національні культури позбуваються своїх локальних обмеженостей [6, с.438]. Однак, як зауважує В. Єленський, однією з відповідей на глобалізацію є спроба повернення до сталих архетипів. Релігія, в даному випадку, підкреслює він, уособлює щось всезагально притаманне людству [6, с.435]. Повернення до архетипів (через неоязичництво, наприклад), як

ми думаємо, дає можливість зберегти ідентифікаційні функції історичних релігій, звертаючись до сталої системи цінностей.

Аналіз детермінант нового сучасного типу релігійності, в контексті механізмів ідентифікації, включає три взаємозалежних і взаємообумовлених підрівні: об'єктивні детермінанти, тобто ті, що рівною мірою стосуються трансформації релігійності внаслідок соціокультурних змін на макрорівні – в усьому світі й в Україні, зокрема; специфічно українські, зумовлені соціально-культурними змінами на макрорівні – в українському соціумі (і частині постсоціалістичного простору); індивідуальні або суб'єктивістські зміни на макрорівні – в психології окремого індивіда.

Релігія не є результатом суспільного договору, але вона також не є тільки узагальненою системою космологічних значень. Соціалізуючий вплив релігій, як ми думаємо, виникає з того факту, що ще до ідеологій чи інших видів світських вірувань вона стала засобом згуртування людей в єдиний нездоланий організм, ставши тим почуттям священного, яке виділилося як колективна свідомість людей. Постановка питання про відмінність між священним і світським, дослідженого в новітній час насамперед Емілем Дюркгеймом, поклала початок обговоренню теми про загибель соціального світу. Як прийшла людина до розуміння двох зовсім різних, різнорідних сфер – священного і світського? Природа сама по собі є єдиним континуумом великого ланцюга буття від мікрокосмосу до макрокосмосу. Людина сама породила дуалізм: духу і матерії, природи та історії, священного і земного. Згідно Дюркгейму, почуття і емоційні зв'язки, що об'єднують людей, складають ядро всякого соціального існування. Тому релігія, у певній мірі, є свідомістю суспільства. І оскільки соціальне життя у всьому своєму різноманітті можливе тільки завдяки системі символів, ця свідомість вибирає якийсь об'єкт, який слід розглядати як священне. Якщо визнати концепцію Дюркгейма обґрунтованою, то «кризу релігій», як механізму ідентифікації, можна розглядати в іншому, відмінному від загальноновизнаного трактування вигляді. Коли філософи, а тепер і журналісти, пишуть про занепад релігій і втрати віри, а через неї і системи цінностей, вони зазвичай мають на увазі, що почуття надприродного – уявлення про рай і пекло, покарання і спокуту – втратило свій вплив на людей. Однак Дюркгейм доводив, що релігія походить не від віри в надприродне або богів, а від поділу світу (речей, епох, людей) на священне (моральне, ідеальне) і світське. Якщо релігія переживає занепад, то це відбувається тому, що земна сфера священного скоротилася, що об'єднуючі людей почуття і емоційні зв'язки розхиталися і ослабли. Вихідні елементи, що забезпечують людям солідарність і емоційну взаємодію – сім'я, синагога і церква, громада виснажилися, і люди втратили здатність підтримувати стійкі інтегруючі зв'язки, що об'єднують їх як у просторі, так і в часі. Отже, кажучи: «Бог помер», ми, по суті, говоримо, що соціальні зв'язки порвалися і суспільство померло.

Серед найсуттєвіших умов сучасних релігійних трансформацій можна виділити такі загальноцивілізаційні зрушення: перехід до нової соціокультурної – постіндустріального або постмодерного суспільства; процеси світової глобалізації; гостра постановка глобальних проблем (у першу чергу, екологічної); наслідки науково-технічного прогресу; криза європейської цивілізації, принципу євроцентризму; процес секуляризації. Все вищезазначене є детермінантами макрорівня, які у своїй сукупності призвели до загальної "антропологічної революції", котру переживає світова спільнота й Україна зокрема. Змінилося місце людини у світі, що посилює екзистенційні проблеми, з якими традиційно протягом віків "працювала" релігійна парадигма, а відтак, як в Україні, так у світі до світогляду сучасної людини додаються релігійні елементи як засіб сенсотворення через релігійну духовність [1, с.131-133]. Як свідчать дослідження, проведені Центром Разумкова, важливість релігій в житті особи відзначили: на Заході – 84,5%, в Центрі – 63%, на Півдні – 57,7%, на Сході – 53,3%. Тобто, навіть у малорелігійних регіонах цей показник не опускається нижче 50% [9, с.21].

До специфічно українських детермінант сучасного стану релігійності (детермінанти макрорівня) можемо віднести: кризу радянської системи цінностей внаслідок розпаду Радянського Союзу (коли "домінантою масової свідомості лишається негативізм, який характеризується трьома чіткими емоційно-оціночними "не": недовіра, незадоволеність, невіра

у майбутнє"); трансформацію механізмів традиційного відтворення релігійності; новий тип економічної системи (ринкова економіка); новий тип політичної системи (демократія, зокрема наявність правової забезпеченості свободи совісті); міжконфесійні конфлікти; етнопсихологічні характеристики українців. Останню детермінанту можна розцінювати і як умову (оскільки існує як сталість, даність), і як причину (оскільки стосується особливостей людини) виникнення, творення й розвитку сучасної релігійності. Два попередні підрівні детермінант сучасної релігійності обумовлюють останній – мікрорівень. Йдеться про зміни, що відбуваються в психології окремого індивіда, які є тими причинами, і факторами, що при взаємодії з вищезазначеними умовами сприяють творенню сучасного стану релігійності: самотність людини, криза самоідентифікації, пошук людиною сенсу й мети існування, прагнення до самореалізації, зміни й удосконалення свого онтологічного статусу і сакральноморального рівня, потреба в реалізації свого творчого потенціалу, в надійній референтній групі, як критерію її поведінки, в непохитних імперативах, що визначають спрямованість життєдіяльності.

Отже, на релігійне самовизначення людини, а тому ідентифікацію з автохтонним етносом, передусім впливають: традиції сім'ї, народу; факт залучення до тієї чи іншої традиційної релігії через відповідний обряд (наприклад, хрещення у християнстві); символи приналежності (такі як молитва, хрест, храм, Біблія тощо); соціальні стереотипи (стереотипи поведінки соціальної групи, держави, суспільства) та ефекти сприйняття людського оточення; незадоволення особи попередньою релігією ті прагнення віднайти у новій, відсутні в старій, елементи істинності; конфлікт "батьки – діти"; найближче оточення – знайомі, друзі, родичі; місіонерство – заклик проповідником інтересу до цінностей своєї релігійної організації (соціальне зараження); засоби масової інформації, Інтернет; зовнішні ознаки ідентифікації: одяг, ритуальна діяльність; життєві негаразди тощо.

Зазначимо, що вибір релігійної орієнтації постає як діяльність, що спрямована не лише на реалізацію людських потреб, тобто має практичну забарвленість, а й несе в собі творчий потенціал, оскільки пов'язана з релігійстворенням. Слід враховувати, що переважна більшість членів українського соціуму, незалежно від їх ідентифікацій щодо віри, демонструє своє позитивне ставлення як до інституційної релігії, так і до позаінституційної чи позаконфесійної віри, а відповідно – і до суспільства. До прикладу, упродовж 2000-2013рр. частка опитаних, які вважали, що будь-яка релігія має право на існування, залишилася незмінною і становить 74-77% [9, с.30]. Сучасна людина, як правило, прагне релігійно ідентифікувати себе з віруючими, або ж тими, хто вагається між вірою й невір'ям і значно менше з невіруючими і атеїстами. Зазначене вище дає змогу стверджувати, що можна виокремити два принципово відмінних між собою типи релігійності і відповідно типи віруючих – масовий і воцерковлений. Тип масового віруючого в основному представляє відтворену релігійність, тоді як тип воцерковленого віруючого – і відтворену, і творену релігійність. Так, православні релігійні організації відрізняються дещо більшою консервативністю і "замкненістю" тільки на своїй традиції, порівняно не лише з релігійними організаціями, які продукують творену релігійність, але й з католицькими та протестантськими. Тоді як організації новітніх релігій (творена релігійність), порівняно з останніми, є більш адаптованими до сучасних умов і спрямованими на задоволення потреб тієї частини людей, які потребують віри "тут і зараз", без наявності глибокого підґрунтя релігійних "знань" і переконань. Самозаглиблення у позацерковну, постмодерну релігійність, як свідчать дослідження, це – пошук духовності, прагнення знайти стійку систему цінностей, бажання отримати психологічну та моральну підтримку обґрунтування життя [14]. Існують відмінності і в самій твореній релігійності. І певною мірою тип масового віруючого можна вважати як сучасну творену релігійність, тобто таку, що утворилася у значної частини представників українського соціуму, як наслідок акультурації.

За конфесійною ознакою Україна є багатоконфесійною державою із сильною християнською, переважно православною, традицією. Для сучасного українського суспільства характерне взаємопроникнення різних культурних світів та типів мислення, отже і розширення релігійно-світоглядних парадигм та еkleктичне поєднання різних їх елементів.

Уявлення сучасної людини про віру й релігію корелюється ступенем і рівнем її релігійності:

– масовим віруючим властива певна розмитість розуміння віроповчальних значень та символів (т.зв. дифузна релігія); припущення можливості існування віри поза конкретною релігією і не обов'язково пов'язаною саме з вірою в Бога, або ж можливість віри в "свого" Бога; визначення взаємозв'язку віри й релігії з позицій умоглядності, раціонального міркування, загальноприйнятих колективних суджень, певного синкретизму (що всотував в себе як релігійну традицію, так і ознаки зовсім різних типів свідомості, в тому числі й нерелігійних);

– воцерковленим віруючим характерне сутнісне розуміння віри як способу життя і його керівного принципу, як переконаності в істинності конкретного релігійного вчення, в нерозривності віри і релігії; переконаність у неможливості існування віри поза релігією; для тих, хто не мав попереднього релігійного досвіду і вперше потрапив до релігійної організації (як традиційної, так і новітньої), притаманне сприйняття віри як рушійної сили змін їхнього життя на краще, впевненості й визначеності їхнього існування [5, с.457].

Як вважає соціолог релігії В. Єленський, сьогодні можна говорити про «релігійне повернення», яке розпочалося в останній чверті ХХ ст. і яке перетворило релігію в Україні на вагомий чинник національної та культурної мобілізації. Вважається, що релігія здатна також сприяти демократизації в постмодерному суспільстві. Не випадково самодекларації релігійності у листопаді 2013 р. уже складала 70% опитаних [13]. А за результатами Європейського соціологічного дослідження, 74,7% українців відносять себе до певної релігії. За цими показниками Україна за рівнем релігійності входить до першої сімки із 23 досліджуваних країн Європи після Кіпру, Польщі, Португалії, Ірландії, Словаччини та Болгарії [4, с.51]. Таким чином, незалежно від вірувальної ідентифікації, домінуючими функціями віри визначаються: регулююча, компенсаторна, світоглядна, та легітимізуюча, при цьому практично відсутні різко негативні оціночні судження про роль віри в житті людини.

Значна частина масових віруючих є прихильниками твердження про сутність віруючої людини як такої, що може не знати основ релігійного вчення, відвідувати релігійні служби і виконувати релігійні обряди час від часу, або взагалі ніколи цього не робити. Спілкування ж із Богом здійснювати "сам на сам" без духовників-посередників, поза культовою спорудою, у формі довільної розмови чи звертання, а не обов'язково молитви (для християн). Шукати підтримки Бога переважно у кризових ситуаціях – фізичного або морального недомагання власного або когось із близьких людей. Їхні уявлення про те, якою може бути віруюча людина, і вимоги до її поведінки – це саме ті умови і характеристики, яким відповідає сам типовий представник масових віруючих. До прикладу, 61% опитаних в 2013 р. громадян упевнені в тому, що людина може бути просто віруючою і не сповідувати певну релігію [9, с.20].

Масовий віруючий вірить і в Бога, і у Вищий Розум, Логос, і в життя після смерті, і в реінкарнацію. Значну частину сучасних українців, які ідентифікують себе як віруючих, навряд чи можна назвати віруючими згідно з традиційною релігійною догматикою. Їхня релігійність є нестійкою, розмитою, фрагментарною, синкретичною (з поєднанням елементів різних релігійних традицій і моди, магічності та релігійних цінностей), конформістською. Проте, зважаючи на загальну орієнтацію на релігійне, і прагнення ідентифікації віруючого з суспільством, незалежно від "глибини релігійних знань", а також з визнанням за вірою ролі морально-етичного регулятора в суспільстві і власному житті, їх можна вважати віруючими у "широкому" значенні.

Специфічним для української релігійності є те, що притаманне й західній цивілізації – поваги до віри та Церкви, маніфестація через релігію ідентичності, але не включення в релігійну інституційну сферу, що означається В.Єленським як « віра без приналежності». Це ще можна назвати релігією меншості «від імені більшості», тобто ситуацією, коли релігійність маніфестує активна більшість, а більшість не просто ставиться до цього з розумінням, а й виразно підтримує те, що робить меншість (відзначає релігійні свята, виконує обряди, живе згідно традицій), але не інституалізується [5, с.172]. Релігійність воцерковлених віруючих характеризується цілісністю, вираженістю, ґрунтовністю. Вони є вимогливими до безпосереднього виконання релігійних практик: вважають за необхідне відвідувати релігійні

служби, зібрання чи богослужіння щотижня або навіть частіше, і прагнуть самі відповідати таким умовам; вважають обов'язковим знання ідей і сутнісних основ релігії, з якою ідентифікує себе віруюча людина. Ці віруючі здебільшого не обмежуються пасивним відвідуванням релігійних служб і здійснення релігійних практик є усвідомленим та цінним саме завдяки їх внутрішньому змісту.

Отже, наявність релігійності як такої, незалежно від її глибини або типу – масова як більш загальна, фрагментарна, поверхова, конформістська чи більш ґрунтовна, цілісна, виважена, притаманна воцерковленим віруючим, впливає на життєдіяльність її носія, орієнтує його на позитивне у власному житті, житті своїх близьких, у суспільстві загалом. Саме тому надзвичайно важливо проводити дослідження релігійності всіма доступними методами збору інформації: моніторинги громадської думки, інтерв'ю з віруючими, керівниками релігійних організацій, священнослужителями, богословами, вченими, які працюють у галузі з релігійної проблематики, експертні опитування, фокусовані інтерв'ю, соціологічні й психологічні тестування, контент-аналіз релігійних, наукових, публіцистичних творів і публікацій тощо. Дослідження детермінант і сучасного стану релігійності, її рис та виявів дасть можливість не лише фіксувати, осмислювати, але й прогнозувати духовні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, отримані ж результати сприятимуть виявленню ефективних шляхів подолання чи мінімізації тих протистоянь і упередженостей, які притаманні міжконфесійним та міжцерковним відносинам в Україні.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити ряд висновків та прогнозів щодо ідентифікаційної функції релігії.

По-перше, релігія як історичний архетип залишається основним ідентифікатором особистості, оскільки через систему цінностей та інтегративних механізмів включає особу в соціальний простір, лімітуючи загальноприйняті моделі поведінки.

По-друге, рівень включення релігії в ідентифікаційні процеси можна визначити за допомогою того, наскільки кожна конфесія долучається до соціальних процесів та слідує прийнятим на певній території звичаям і традиціям, включаючи їх в обрядово-культурну практику.

По-третє, у зв'язку з глобалізацією та процесами інкультурації в Україні в релігійному просторі відбуваються глибокі зміни, що призводять до диверсифікації духовності та менталітету населення. Розмитість та дифузний, позаінституційний характер релігії негативно впливають на прилучення особи до соціалізації та включення її в систему соціокультурної спадщини.

По-четверте, для сучасної релігійності українського суспільства характерними є два її типи: відтворено-традиційна та творено-модерна. Ідентифікація особистості до автохтонного етносу проходить в основному через перший тип. Другий тип сприяє формуванню загально-світової ідентичності, яка інкультурує універсальні ідеї у місцевий контекст. Ідентифікація через другий тип можлива через повернення до архетипів в основній формі типу неоязичництва.

По-п'яте, релігія зможе зберегти свою ідентифікаційну функцію в модерну епоху, звертаючись до сталої системи цінностей.

Література

1. Балаева А. Г. Модели идентичности современного горожанина в поликультурной среде (на примере города Алматы) / А.Г.Балаева // Евразийское сообщество. – Алматы, 2010. – № 2 (70). – С.131-133.
2. Гаврилова Н. Современная религиозность: во что и как верит молодежь Украины / Наталия Гаврилова. – Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2010. – 149 с.
3. Дзюбалов В.А. Трансформации сознания, психики общностей в кризисные периоды // Социальные трансформации: Материалы международного коллоквиума (23 ноября 2001 г.). – Смоленск: СГПУ, 2001. – С. 21-25.
4. Докаш В. Релігійна мережа України в її інституціональних вимірах: компаративний аналіз / В.Докаш // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 50-55.
5. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття / В.Єленський. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. – 504 с.

6. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К., 1996-2004. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України (за ред. проф. А. Колодного). – Дрогобич: Коло, 2003. – 616 с.
7. Кулагіна Г. Сутність, структура, проблеми релігійного досвіду в контексті соціалізації особистості / Г.Кулагіна // Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 29-30 квітня 2010 р. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С.10-13.
8. Полякова Н. XX век в социологических теориях общества / Н.Полякова. – М., 2004. – 384 с.
9. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин // Національна безпека і оборона. – Київ: Центр Разумкова, 2013. – №1. – С. 15-40.
10. Филипович Л. Релігійна свідомість віруючих у перехідних суспільствах як об'єкт наукового дослідження / Л.Филипович, Г.Єрьомічева // Релігія та Соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. – №2. – С. 116-120.
11. Сарапін О.В. Психологія релігії / О.В.Сарапін // Академічне релігієзнавство. Підручник [за наук. ред. проф. А. Колодного]. – К.: Світ Знань, 2000 – С.152-157.
12. Шангіна Л.І. Віра й релігія в житті українців /Л.І. Шангіна – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uceps.com.ua/ukr/all/journal/2000_10/html/83.shtml
13. http://dc-summit.info/razdely/vera/1594-religijnist_ukrainskogo-suspilstva-dolovni-tendencii-zmih/html
14. <http://firtka/if.ua/?action=show&id=42339>

**Vitaly Dokash
Iryna Morhoch**

Religion as a factor identification: socio-cultural aspects

The article discusses research approaches devoted to the consideration of theoretical concepts for the study of religion, and her interpretation of terminology, the ratio of the concepts of "religion" and "religion", the definition of structural components, indicators and criteria by which examines the role of religion as an identifier of a person to the indigenous ethnic group. We investigate the condition and characteristics of different forms of religious expression in the context of globalization and inculturation Ukrainian society.

Keywords: religion, spirituality, religious outlook, immortalization of religious outlook, inculturation, ethocatzation of religion, secularization, identity, globalization.

**Виталий Докаш
Ирина Моргоч**

Религия как фактор идентификации личности: социокультурные аспекты

В статье рассматриваются научные подходы, посвященные рассмотрению теоретических концепций по изучению религиозности, ее терминологического толкования, соотношение понятий "религия" и "религиозность", определение структурных компонентов, показателей и критериев, с помощью которых анализируется роль религии как идентификатора лица к автохтонному этносу. Исследуется состояние и особенности проявления различных форм религиозности в условиях глобализации и инкультурации украинского общества.

Ключевые слова: религиозность, духовность, религиозное миропонимание, иммортализация религиозного миропонимания, инкультурация, этикетизация религии, секуляризация, идентификация, глобализация.

Надійшла до редакції 13.02.2014 р.